

ОСОБЛИВОСТІ І ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Яковенко Т. В., к.соц.н.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

В статті наведений аналіз сучасного стану демографічних процесів в Україні. Визначені особливості, причини, компоненти і тенденції сучасної демографічної кризи: економічні, соціальні, соціально-психологічні та ін. Акцентується увага на найбільш гострих існуючих і можливих в перспективі соціально-демографічних проблемах в Україні.

Ключові слова: демореальність, депопуляція, демовідтворення, демографічна криза, економічні фактори, соціальні фактори, тенденції розвитку.

Постановка проблеми. В процесі становлення і розвитку нової української державності виникли і набрали сили нові соціально-економічні явища: починаючи з 1993-1994 рр. стали активно формуватися стійкі руйнівні процеси демореальності, які стали виразниками швидкої депопуляції і деградації якісних характеристик населення країни, що класифікується як демографічна криза.

Проблеми сутності і розвитку демографічної кризи в Україні розглядаються в науково-практичних розробках таких провідних вчених-демографів і соціологів, як Д. Богиня, І. Гнибіденко, Е. Лібанова, С. Пирожков, І. Петрова, О. Позняк, І. Прибиткова, В. Стешенко, П. Шевчук та ін.

Демографічні процеси як глобальне соціальне явище є найбільш стійкими та інерційними і формуються десятиліттями під впливом соціально-економічних факторів, що постійно змінюються. Трансформаційні процеси, які відбуваються в країні з початку 90-х рр. минулого століття в політичній, економічній та соціальній сферах, вкрай негативно вплинули на соціально-демографічну ситуацію в українському суспільстві і визначили перспективи розвитку її на десятиліття.

Наукові дослідження стану і розвитку демографічної ситуації в країні і прогнози, виконані вченими Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України (проф. Є. М. Лібанова) і Інституту економіки НАН України (проф. В. С. Стешенко), обґрунтовано довели, що демографічна ситуація в Україні набула в наш час гострої демографічної кризи. Вона є результатом таких деформацій у суспільному житті, перш за все, у виробництві, коли порушується узгоджене функціонування і розвиток його основних компонентів, сфер, що призводить до пошкодження механізму демовідтворення, втрати здатності соціального організму до самовідтворення населення у суспільно необхідній якості і кількості.

Демографічна криза є наслідком кризового стану основних сфер життя суспільного організму, нагромадження і загострення суперечностей, поглиблення яких вкрай негативно впливає на демореальність.

Стан сучасної демографічної ситуації в Україні кваліфікується як кризовий тому, що депопуляція поєднується із значним погіршенням здоров'я населення та інших його якісних характеристик. За певних умов криза може перетворитися на демографічну катастрофу, на такий перебіг демографічних подій, коли соціальний механізм відтворення людності буде вщент зруйнований, тобто коли структура суспільного життя надто надовго втратить свою особливу системну (емерджентну) властивість — властивість зберігати міру відтворення конкретно-історичного населення як єдності досягнутої якості і кількості [3, с. 3].

Сучасний стан населення України є демографічно і соціально небезпечним. Він призводить до нестабільності суспільного розвитку, негативно впливає на економіку і соціальні перетворення. Як зазначає академік С. І. Пирожков, “в цілому демографічна криза, зумовлюючи фізичний, інтелектуальний і духовний занепад суспільства, є однією з найзначніших загроз національній безпеці України” [10, с. 4].

Мета даної статті — показати і оцінити характерні особливості прояву в Україні сучасної демографічної кризи, акцентувати увагу на проявах соціальних чинників і впливу їх на поглиблення кризи, а також обґрунтувати шляхи пом'якшення її впливу на суспільство.

Вклад основного матеріалу. Існуючі багаторічні тенденції соціально-демографічного розвитку викликають в українському соціумі серйозне занепокоєння. Головний показник демографічної ситуації — загальна чисельність населення — постійно зменшується: з 52,3 млн. осіб у 1992 р. до 46,0 млн. осіб у 2009 р. (на 01.07.2009 р.), тобто на 6,3 млн. осіб [12, с. 342; 13].

В таблиці 1 наведені узагальнюючі демографічні показники України за періоди, які характерні для різних етапів соціально-економічного розвитку країни [12, с. 342; 350; 360; 13].

Аналізуючи наведені дані, слід відзначити: в останні роки при тому, що продовжується зменшення загальної чисельності населення країни, з'явилась позитивна тенденція — уповільнення темпів спаду. Так, якщо темп зниження цього показника за 2000-2005 рр. складав 4,8%, то вже за 2005-2008 рр. — 3,1%. Це є результатом насамперед збільшення кількості народжених (з 426,1 тис. в 2005 р. до 510,6 тис. в 2008 р., тобто на 84,5 тисяч осіб) [12, с. 350]. Вперше з 1990 року, коли загальний коефіцієнт народжуваності зі значення в 12,6 став інтенсивно знижуватись (2007 р. — 7,7), в 2007 р. він зріс до 10,2 [12, с. 351].

Показники смертності населення з 2000 р. знаходяться на одному рівні (755-760 тис. померлих щорічно), але вони набагато перевищують показники народжуваності, і це вкрай негативно [12, с. 350]. Показники

природного приросту від'ємні і тримаються на високому рівні, хоча в останні роки існує тенденція до його покращання (за 3 роки — зниження на 31,5%). Що ж до міждержавної міграції, яка також впливає на загальну чисельність населення, то з 2005 року вона стала позитивною: сальдо міграції зросло з +4,6 тисяч осіб до +15,0 — +16,0 в 2007-2008 рр. (в 2003 р. воно було від'ємним — 24,2 тисячі осіб) [12, с. 360].

Таблиця 1

Основні демографічні показники України за 1995-2009 рр. (на 1 січня)*

Показник	1995	2000	2005	2006	2007	2008	Темпи зростання, зменшення, %		
							2000 р. до 1995 р.	2005 р. до 2000 р.	2008 р. до 2005 р.
Чисельність наявного населення, млн.	51,3	49,7	47,3	46,9	46,6	46,3	96,9	95,2	97,9
Кількість народжених, тис.	492,9	385,1	426,1	460,4	472,7	510,6	78,2	110,7	119,8
Кількість померлих, тис.	792,6	758,1	782,0	758,1	762,9	754,5	95,7	103,2	96,5
Природний приріст, тис. (+, -)	-	-	-	-	-	-	124,5	95,4	68,5
Сальдо міждержавної міграції, тис.	—	-24,2	+4,6	+14,3	+16,9	+14,9			

* Складено за даними статистичних щорічників України за 2000, 2005, 2007 рр.

Висновок з наведеного аналізу демографічних показників однозначний: загальна чисельність населення України буде зменшуватися й надалі. Це підтверджують і прогностні розрахунки різних академічних установ. Так, Інститут економіки НАН України ще в 1999 р. розробив прогноз чисельності населення України до 2026 р. Характерно, що ці показники збігаються з реальними показниками майже абсолютно: прогноз для 2001 р. — 48,7 млн. осіб, реально — 48,9 млн.; прогноз для 2006 р. — 46,4 млн., реально — 46,9 млн. осіб. Надалі передбачається: в 2011 р. середній прогноз — 45,9 млн.; в 2016 р. — 44,5 млн., в 2021 р. — 43,3 млн. і в 2026 р. — 42,2 млн. осіб [3, с. 36]. Прогноз розвитку демографічної ситуації, розроблений Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, доводить, що загальна чисельність населення країни може становити в 2010 р. 45,2 млн., в 2020 р. — 42,6 млн., в 2030 р. — 40,5 млн. осіб [9, с. 14].

Передбачається, що весь цей період смертність в країні буде перевищувати народжуваність, а отже, тенденція до “вимирання” населення збережеться, хоча цей процес дещо сповільниться. Сумарний коефіцієнт народжуваності (кількість дітей на одну жінку) прогнозується в 2010 р. — 1,3, в 2020 р. — 1,4, в 2030 р. — 1,5. Нині значення цього показника становить 1,3 [12, с. 351]. Відомо, що для досягнення прямого заміщення у відтворенні населення потрібно, щоб значення цього показника було не менше 2,1. Нинішні показники свідчать, що в країні поки що відбуваються незворотні демографічні та інші пов'язані з цим процеси.

Довготривале збереження народжуваності на рівні, що не забезпечує простого відтворення поколінь, призводить до невпинного зменшення частки дітей у складі населення (20,9%) і відповідного зростання частки осіб старшого віку (2007 р. — 24,0%) [12, с. 345]. Отже, в країні відбувається старіння населення як “зверху”, за рахунок зростання чисельності людей похилого віку, так і “знизу” — через недостатню для простого демовідтворення кількості народжуваних дітей. До цього слід додати, що частина населення старшого віку дає найвищий показник смертності: в 2007 р. чисельність населення країни у віці 60 років і старше становила 9,4 млн. осіб. Коефіцієнт смертності визначився такий: для групи 60-64 рр. — 24,4‰, групи 65-69 рр. — 33,8‰, групи 70 р. і старше — 84,8‰ [12, с. 345; 354]. Прогнозні розрахунки вказують на те, що частка цієї категорії населення буде зростати і в 2030 році становитиме більше 25% [9, с. 15].

Кризові демографічні процеси в країні неодмінно відображаються на показнику середньої очікуваної тривалості життя. Нині вона становить в середньому 68,3 років; для чоловіків — 62,5, для жінок — 74,2 [12, с. 358]. Згідно з прогнозами в 2010 році вона буде для чоловіків 62,2, для жінок — 74,0 років, в 2020 р. — відповідно 65,9 і 76,0 років [9, с. 14]. На наш погляд, ці показники можуть стати реальними тільки за умов зниження впливу цілої низки негативних явищ в життєдіяльності людей.

Для розуміння глибин сучасної демографічної кризи і визначення шляхів зменшення її впливу на розвиток українського суспільства слід проаналізувати головні, на наш погляд, чинники, які сприяли і можуть сприяти в майбутньому цій кризі.

Демографічні процеси — це сфера, на яку впливають практично всі діючі в суспільстві фактори, серед яких виділяють основні — соціально-економічні, демографічні (фактор здоров'я населення), соціально-психологічні. Негативна дія цих факторів приводить суспільство до демографічної кризи, суть якої в єдності двох компонент — народжуваності і смертності. Депопуляція та погіршення якісних показників народонаселення становлять квінтесенцію сучасної демографічної кризи.

Суттєву роль в поглибленні і загостренні сучасної демографічної кризи в Україні відіграє її економічна компонента. Розглядаючи демопроекти в усі періоди розвитку української держави, не можна не помітити пряму залежність демографічної кризи від соціально-економічних потрясінь українського суспільства.

Глибока і затяжна економічна криза в 90-ті роки призвела до скорочення обсягу ВВП країни на 60%, промислового і сільськогосподарського виробництва — відповідно на 49% і 52%; реальна заробітна плата зменшилась у 3,9 рази, а реальні виплати пенсій — у 4 рази. Ці тенденції призвели до різкого зниження добробуту населення (інфляція, бідність, безробіття, погіршення побутових умов, невпевненість і нестабільність,

втрата заощаджень тощо). У цей період в економічній компоненті демографічної кризи важливу роль став відігравати рівень доходів сімей, адже від нього залежить основа відтворення населення. З початку 90-х рр. почалося зниження коефіцієнта народжуваності (на 1000 наявного населення): 1990 р. — 12,6‰, 1995 р. — 9,6‰, 2000 р. — 7,8‰. Природний приріст населення в 1990 р. становив всього 0,5‰, а потім всі наступні роки став від'ємним (1995 р. — -5,8‰, 2000 р. — -7,6‰) [12, с. 351].

З початку нового століття відбувається поживлення економічної діяльності в країні. Активніше стала працювати система державного соціального захисту. Розмір допомоги матері при народженні дитини зріс майже у дванадцять разів (з 725 грн. до 8,5 тис. грн.), допомоги одиноким матерям — у 4,1 рази. На 20,8% збільшилася допомога по догляду за дитиною до трирічного віку. За один 2005 рік державну соціальну допомогу отримали понад 405 тис. малозабезпечених сімей на загальну суму 547 млн. грн. Допомогу сім'ям з дітьми отримало 978 тис. сімей на суму 584 млн. грн. Збільшена майже удвічі допомога дітям-інвалідам, стипендії дітям-сиротам.

Все це позитивно вплинуло на прибутки населення і життєвий рівень взагалі. Саме з 2000 року почала зростати народжуваність: в 2000 р. — 7,8‰, 2002 р. — 8,1‰, 2005 р. — 9,0‰, 2007 р. — 10,2‰. Поліпшується і показник природного приросту: його від'ємне значення понизилось з -7,6‰ в 2000 р. до -6,2‰ в 2007 р. [12, с. 350; 351].

Кінець 2008 р. і початок 2009 р. відзначились швидким розростанням фінансово-економічної кризи в країні, що призвело до різкого падіння темпів росту ВВП, скороченню обсягів виробництва у важливіших ресурсних галузях економіки — металургійній, хімічній та будівельній (в середньому — на 30-35%). Почалося масове безробіття (на 01.02.2009р. — 930 тис. зареєстрованих осіб), розширення латентного безробіття ((адміністративні відпустки, неповний робочий тиждень — 1,7 млн. осіб), зниження рівня і невивлат заробітної плати (на 01.07.2009 р. — заборгованість 1,639 млрд. грн.), замороження з 1 січня 2009 р. рівня мінімальної заробітної плати, пенсій і рівня прожиткового мінімуму [14].

Всі ці процеси негативно позначились на матеріальному становищі населення країни. За даними соціологічних досліджень Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), сукупна частка тих, хто вважав себе відносно забезпеченим, зменшилась з 75,2% у жовтні до 68,2% у листопаді 2008 року. Відповідно збільшилась частка тих, хто у фінансовому плані ледве “зводить кінці з кінцями” (з 17,5% до 24,6%). Опитування 1 тис. респондентів усіх обласних центрів засвідчило, що 36,7% українців побоюються зниження рівня життя, 36,5% — втрати роботи, 24,9% — втрати заощаджень, 12% — голоду, 7,2% — втрати житла. Опитування, яке проведене 3-12 квітня 2009 р. (1984 респондентів, усі області України)

виявило, що у квітні наслідки кризи відчули 95% населення (в лютому — 93%), доходи знизились на 45% [14].

Напередодні 2009 р. соціологічні дослідження засвідчили рекордний рівень соціального песимізму в Україні, який проявився у вкрай негативній оцінці мешканцями всіх регіонів політичної ситуації (92% респондентів), економічного стану (89% респондентів), а також у різкому зниженні задоволеності громадянами життям, упевненості в завтрашньому дні. (Компанія “Research&Branding Group”, 22-30 листопада 2008 р.) [14]. В червні 2009 року індекс споживчого настрою (ІСН) складав всього 64,1%. Це свідчить, що в Україні значно збільшилась кількість песимістів щодо особистого становища і розвитку економіки [14].

Зазначені негативні процеси в українському суспільстві не можуть не відобразитися на демографічному стані, значно посилюючи кризові явища. Наведені показники і факти суспільного життя впевнено доводять, що, незважаючи на деяке покращення демографічного розвитку в країні, процес депопуляції збережеться і на наступні роки.

Український уряд прийняв низку рішень щодо посилення соціального захисту громадян в умовах економічної кризи. Регулярно відбувається державна підтримка сімей з дітьми та багатодітних родин. Так, у 2008 р. майже 1,15 млн. осіб, які здійснюють догляд за дитиною до досягнення нею трирічного віку, отримували підвищені виплати — середній розмір зріс з 132 грн. до 153 грн. Щомісяця 490,3 тис. одиноких матерів отримували на 581,6 тис. дітей допомогу (до 224 грн.); забезпечені виплати допомоги (до 706 грн.) 33,8 тис. особам на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. Підвищено й соціальні гарантії 195,2 тис. дітям із 50,2 тис. малозабезпечених багатодітних родин (до 775 грн.). З 1 січня 2009р. рівень забезпечення соціальної допомоги збільшився на 24% для дітей до 6 років, на 22% — від 6 до 18 років; допомога одиноким матерям на дитину до 6 років збільшилася на 22,4% та на 23,8% — на дітей віком від 6 до 18 років [13].

Однак, проведене Інститутом соціології НАН України опитування населення засвідчило, що в суспільстві відчуває брак соціальної підтримки громадян (77% респондентів, липень 2009р.). Обсяг соціальної допомоги збільшується з кожним роком і одночасно зростає кількість бідних родин. Ця парадоксальна ситуація існує тому, що система соціальних виплат неефективна. Сьогоднішній рівень витрат на соціальний захист непомірно високий, а їх результативність доволі низька, тому що лівова частка коштів попадає не за адресою: тобто не завжди тим людям, які гостро потребують соціальну допомогу. В Україні й до кризи, коли ще спостерігалось зростання економіки, резерви бюджету просто “проїдали” бездумними соціальними виплатами. В умовах кризи, економіка країни продовжує нести вантаж неефективних виплат. На них витрачається 21% ВВП. Для порівняння: на всі інші сфери із бюджету країни виділяється

26% ВВП. Сюди входить система охорони здоров'я, освіта, оборона, спорт, культура, державне управління та інші. Виходить, що на соціальні виплати витрачається коштів лише на 5% менше. І якщо судити за розмірами соціальних виплат, в країні взагалі не повинно бути бідних! Що, вочевидь, не відповідає дійсності.

Тривалі роки середній рівень доходів населення країни не забезпечував простого відтворення (дводітна родина). У родині з 3-х осіб середньодушовий місячний дохід складав: у 2005р. — 268,7 грн (мінімальний прожитковий рівень — 423 грн.), у 2006р. — 347 грн (472 грн); у 2007р. — 450,4 грн. (532 грн.) [12, с. 414]. Слід врахувати, що усі ці роки був високий індекс інфляції (2007р. — 116,6%, 2008р. — 122,3%), що значно знижує реальний дохід родини (за січень-червень 2009р. реальна заробітна плата знизилась на 10,1%). Доля населення із середньодушовими доходами в місяць нижче прожиткового рівня всі ці роки лишається високою, хоча й є тенденція до зниження (2005р. — 64,0%, 2006р. — 59,4%, 2007р. — 39,8%) [12, с. 414; 14]. Звідси зрозуміло, що при народженні другої, а тим більше третьої дитини, доходи родини в розрахунку на одного її члена знижуються вельми суттєво, що перешкоджає збільшенню сім'ї.

Доведено, якщо в дохід сім'ї не буде включено додаткову складову на народження, догляд і виховання дитини, головна демографічна компонента — народжуваність — не зростатиме. І хоча політичні і державні діячі з захопленням виставляють факт народження в країні в 2008 р. 510588 малюків [14], абсолютного приросту населення об'єктивно не відбудеться. “Бєбі-бум” 2008 р. — явище тимчасове. Воно пояснюється, в основному, тим, що в активний репродуктивний вік вступило молоде покоління, народжене на початку 80-х. Народжуваність покоління 90-х років буде, як відомо, значно нижчою.

В Україні діють спеціальні державні програми, спрямовані на поліпшення народжуваності. Одна з них передбачає істотне збільшення грошового забезпечення: з 2005р. — 8,5 тис. грн. за первінца, а з 1.01.2008р. допомога збільшена: на першу дитину 12,24 тис. грн., на другу — 25 тис. грн., на третю дитину — 50 тис. грн. В цілому це позитивно, бо держава заохочує і матеріально допомагає родинам і саодиноким матерям. Але, на думку багатьох експертів, такі виплати в підсумку не в змозі докорінно поліпшити демографічну ситуацію. Крім того, в акті державної грошової допомоги криються негативні явища, які пов'язані з виникненням так званих асоціальних сімей і окремих осіб з нижчих прошарків суспільства, котрі народження дітей використовують у корисних цілях. Статистика свідчить, що з 2006 р. збільшується кількість багатодітних сімей, в яких народжують 3, 4 і більше дітей. Причому окремі спостереження, особливо в селах, показують, що стали більше народжувати у кризових сім'ях.

Медичні заклади і засоби масової інформації засвідчують, що в країні почастишали випадки відмов жінок від народжених дітей (щорічно — до 2 тис.), “підкидишів” і, навіть, вбивств немовлят. У м. Львові, щоб зберегти життя відказних дітей, офіційно обладнали “вікно життя” — спеціальний анонімний пункт, де жінки можуть здати народжену дитину. В країні набуло поширення сирітства. Загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в 2003 р. складала 96,2 тис., а на кінець 2007 р. — 103,0 тисячі [12, с. 490]. Наприклад, на Харківщині на початку 2008 р. мешкало 5766 сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За один рік 833 дитини отримали цей статус. І ця чисельність не зменшується, незважаючи на те, що загальна кількість дітей в області щороку скорочується на 20 тисяч.

Розповсюджується і таке суспільне явище, як безпритульність дітей. Щорічно армія безпритульних поповнюється на 1 тисячу (радіо ЕРА-FM, 30.05.2009 р.). Соціологами складено уособлений портрет безпритульника. В основному це хлопчики від 6 до 16 років (80%). Інші 20% майже порівну припадають на дітей до 6 років і підлітків старше 16-ти. Далеко не всі вони сироти або підопічні дитячих будинків. Серед безпритульників достатньо і “домашніх”, але половина дітей вулиці вже не ідентифікують себе зі своєю сім’єю і не хочуть повертатися додому. Тривожним симптомом є розповсюдження серед безпритульних дітей ВІЛ-інфікованих. Половина них заражена, особливо дівчатка-підлітки (до 14 років). Держава намагається боротися з проблемою традиційним способом, тобто простим збором дітей в рамках цілодобових рейдів.

Певним соціальним амортизатором розширенню сирітства є всиновлення, яке дещо знижує гостроту даної демографічної проблеми. З 2000 р. по 2008 р. в країні всиновлені близько 49,0 тис. дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому числі громадянами України — 32412 дітей (66,3%), іноземцями — 16527 дітей (33,7%) [12, с. 490]. Це створює прецедент деякого зменшення чисельності населення. Верховна Рада України в червні 2009 р. прийняла Закон “Про внесення змін до Кримінального і Сімейного кодексів України відносно усиновлення”, яким регулюються питання відносно прав дітей-сиріт та їх захисту [14].

Багато років в українському суспільстві під потужним тиском системи ЗМІ відбувається цілеспрямоване впровадження в свідомості людей і, перш за все, молоді західних зразків сімейної, репродуктивної і сексуальної поведінки. Сім’я відчуває жорсткий вплив середовища, що не сприяє її міцності. Нині суспільство перебуває в моральному стані, про який раніше попереджували вітчизняні соціологи, виходячи з досліджень змін соціально-суспільного ладу, — зростаюча злочинність, насилля, зміна моральних орієнтирів в суспільстві. Спостерігається поглиблення деформації шлюбно-сімейних процесів, втрата частиною суспільства морального пріоритету великої родини, зниження статусу жінки-матері, а

також зниження цінності дітей у житті родини. Зростає частка незареєстрованих, так званих, громадянських шлюбів, збільшується кількість позашлюбних народжень. Характерним свідченням цього є зростання частки дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі (до загальної кількості народжених): 1991 р. — 11,2%, 1995 р. — 13,2%, 2000 р. — 17,3%, 2007 р. — 21,4% [16, с. 353]. За даними держстатистики, більше половини українських сімей не мають дітей. Якщо в 1999 р. бездітних сімей було 55,8%, то в 2007 р. їх стало 62,3% [13].

До соціальних факторів такого стану сімейних відносин слід віднести тенденцію, пов'язану з емансипацією жінок і зміною їх ролі у суспільному житті. В нових умовах змінюються ціннісні орієнтації сучасної жінки, збільшується її прагнення до самореалізації, розширюється сфера її практичних інтересів, збільшується потреба в хорошій освіті і престижній роботі. Значна частина молодих людей відволікається від репродуктивної діяльності, прагнуть створити для себе матеріальний комфорт або просто вижити в ринкових умовах. Нинішні молоді люди спочатку вирішують статусні і матеріальні проблеми (придбання житла, його благоустрій, отримання вищої освіти, добре оплачувана робота), а потім вже — створення і розширення сім'ї.

Факторами малодітності і бездітності, особливо в періоди економічних криз, виступають нерозв'язаність економічних і соціальних проблем, соціально-психологічний дискомфорт і, як наслідок, відсутність віри у зміни на краще. Багато родин зараз лишаяться бездітними або обмежуються однією дитиною.

За даними соціологічного дослідження на тему “Поліпшення демографічного росту населення. Збільшення народжуваності” зі ста сімей тільки 60% зазначили, що абсолютно спокійно сьогодні виховують 2-х або 3-х дітей; біля 11% сімей, які виховують одну дитину, в найближчий час планують наступне народження; біля 22% сімей, які виховують 1-го або 2-х дітей, на цьому категорично зупиняються; 32% сімей чекають кращого часу з різних причин; у решти сімей (біля 30%) настрої вкрай песимістичні і поки що народження дітей не планують взагалі [14]. З цього можна зробити висновок, що підвищити долю сімей, які зможуть повністю реалізувати свої репродуктивні плани, можна тільки за умови зростання загального добробуту і якості життя населення країни.

Соціологічні дослідження підтверджують, що серед основних компонентів сучасної демографічної кризи в Україні значне місце посідають причини соціально-психологічного характеру, які суттєво погіршують кількісні і якісні демографічні показники.

Разом з тим, провідні вчені-демографи і соціологи визначають головною компонентою сучасної демографічної кризи в країні кризи здоров'я нації, як найвпливовішу складову поняття “якість населення” [1; 2; 4; 5; 7; 10].

В Україні інтенсивно руйнуються традиційні цінності і не формуються вітальні цінності, коли людина самостійно дбає про своє здоров'я. Динаміка показників захворюваності всіх поколінь українців вражає. Рівень загальної захворюваності в країні з 1979 р. по 1989 р. зріс на 16,3%, а за 1989-2002 рр. — на 40,4%. У 2007 р. порівняно з 1995 р. захворюваність на інфекційні та паразитарні хвороби зросла на 13,8%; хвороби крові — на 13,4%; ендокринної системи — на 22%; кровообігу — на 19,4%; кістково-м'язової системи — на 12,3% і т. ін. [12, с. 475]. Швидко розповсюджуються соціально зумовлені захворювання, насамперед, туберкульоз і СНІД. Так, кількість хворих на активний туберкульоз збільшилась (на 100 тис. населення) з 194,8 в 1995 р. до 201,8 в 2007 р.; хворих на СНІД — з 0,1 до 19,4 [12, с. 476].

Великої шкоди здоров'ю українців завдають алкоголізм і куріння. За даними медичної статистики 82% громадян у віці від 12 до 22 років час від часу чи регулярно вживають алкогольні напої. Щорічно 10 тис. українців гинуть від запою, а ще 10 тис. вмирають від хвороб, які виникли внаслідок алкоголізму. 34% населення країни має залежність від куріння. Україна на 1-му місці в світі за кількістю курців. Сьогодні кожен 50-й українець хворіє на рак, і щорічно це захворювання зростає на третину. Алкоголізм і куріння давно вже перестали бути персональними проблемами, вони перейшли у ранг державних соціальних проблем [14].

Система охорони здоров'я в Україні знаходиться на небезпечно низькому рівні. Експерти вбачають причину незадовільного стану охорони здоров'я в недостатньому фінансуванні галузі, в недосконалому законодавстві і в застарілій моделі медичної освіти. Фінансування галузі з держбюджету щорічно збільшується на 28-32%, але це не впливає на негативні тенденції в стані здоров'я населення. Влада продовжує свідомо утримувати неефективну і неієздатну систему охорони здоров'я, яка не задовольняє ні хворих, ні медиків. Тільки 12% населення країни (заможних людей) можуть дозволити собі достойне лікування. Навіть при збільшенні бюджетних асигнувань в два-три рази держава не в змозі утримати на належному рівні 1, 2 — мільйонну армію медиків, відповідні лікувальні і наукові заклади. Загострилася проблема дефіциту кваліфікованих медичних кадрів. На посади лікарів існує 18 тис. вакансій. Система підготовки кадрів не адаптована до реалій життя. Кожен третій працюючий лікар досяг пенсійного віку. Професія лікаря перестала бути привабливою для талановитої молоді. Щорічно Україну покидають сотні лікарів, які сьогодні працюють у кожній третій країні світу [1, с. 11].

В Україні відсутня ідеологія здоров'я нації. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутнім поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду українського народу. Питання, яке сьогодні стосується здоров'я однієї людини, завтра може обернутися колосальними

втратами для економічного потенціалу країни і, отже, представити реальну загрозу національній безпеці.

Висновок. Таким чином, загострення сучасної демографічної кризи в Україні є наслідком кризи трансформацій суспільства. В країні дійсно діють потужні деструктивні сили, які руйнують демореальність. Суспільство не спроможне протидіяти цим силам, адекватно відповісти на виклики нового часу. Склалася ситуація, коли перманентний кризовий стан економіки країни весь час посилює демографічну кризу, а демографічна криза гальмує вихід із кризи соціально-економічної. Населення, значна частина якого є малозабезпеченою, не може бути творчою, активною силою побудови ринкової економіки та громадянського суспільства.

Перелом в демографічній ситуації в країні, послаблення демографічної кризи і її наслідків можливі в результаті докорінних позитивних зсувів в соціально-економічній сфері, наслідком чого стане підвищення рівня життя і поліпшення якості життя людей. Для цього необхідні цілеспрямовані зусилля суспільства і держави на основі науково-обґрунтованого розуміння сутності демографічних проблем і засобів їх вирішення. Головною метою соціально-демографічної політики в Україні має стати подолання найгостріших суперечностей інституціонального устрою й усунення деформацій соціально-економічного складу населення та поліпшення демографічної ситуації в країні.

Література:

1. Бехтерева Т. Охорона здоров'я України: гра без правил/ Т. Бехтерева // Дзеркало тижня.— 2009.— № 17.— С. 11.
2. Гнибіденко І. Демографічні аспекти національної безпеки держави/ І. Гнибіденко // Україна: аспекти праці.— 2007.— № 5.— 185 с.
3. Демографічні перспективи України до 2026 року // Інститут економіки НАН України.— Київ, 1999.— 55 с.
4. Демографічна криза в Україні / за ред. В. С. Стешенко.— Інститут економіки НАН України, 2001. — 560 с.
5. Концепція демографічного розвитку України на 2005-2015 рр.— К.: ІВЦ Держкомстату України.— 2004.
6. Клупт М. Теория демографического развития: институциональная перспектива/М. Клупт // Общественные науки и современность.— 2005.— № 2. — С. 139-149.
7. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз / за ред. Є. М. Лібанової.— К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007.— 328 с.
8. Мельник С. Демографічна ситуація в Україні: стан, головні проблеми та способи їх вирішення/ С. Мельник, Г. Гаврюшенко, С. Шубенок // Україна: аспекти праці.— 2006.— № 5.
9. Мостова Ю. Коли помре останній виборець чи як зупинити депопуляцію і поліпшити здоров'я українського народу/Ю. Мостова//Дзеркало тижня.— 2007.— № 33.— С. 14-15.
10. Пирожков С. Демократичний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики. Т. І./ С. Пирожков .— К.: КНЕУ, 2006.
11. Соціальна політика: цифри і факти // Соціальний захист.— 2008.— № 10.
12. Статистичний щорічник України за 2007 рік // Держкомстат України.— Київ, Консультант", 2008.— 572 с.
13. Статистична інформація/[Електронний ресурс].//Держ. Ком. статистики України.— Офіц. веб-сайт.— Режим доступу:<http://www.ukstat.gov.ua/>.
14. Ukrainian Media Service.

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ СОВРЕМЕННОГО ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО КРИЗИСА В УКРАИНЕ

Яковенко Т. В., к.с.н.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье представлен анализ современного состояния демографических процессов в Украине. Определены особенности, причины, компоненты и тенденции современного демографического кризиса: экономические, социальные, социально-психологические и другие. Акцентируется внимание на наиболее острых существующих и возможных в перспективе социально-демографических проблемах в стране.

Ключевые слова: демореальность, депопуляция, демовоспроизводство, демографический кризис, экономические факторы, социальные факторы, тенденции развития.

Summary

PECULIARITIES AND TENDENCIES OF THE CONTEMPORARY POPULATION CITIES IN UKRAINE

Yakovenko T. V, PhD

V. N. Karazin Kharkiv National University

The presented article gives the analysis of the present day demographic processes in Ukraine. Peculiarities, components and tendencies of the modern demographic crisis are established, in particular, economic, social and phsychological reasons and some others. The most accute present-day and potential social and demographic problems in Ukraine are being stressed.

Key words: demoreality, depopulation, demographic crysis, demoreproduction, economic factors, social factors, development tendencies.